

Monika Kubiak
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Nazewnictwo szlachty w *Krzyżakach* Henryka Sienkiewicza na tle polskiego systemu antroponimicznego dawnych epok

Nazewnictwo osobowe pojawiło się już na początku kształtowania się cywilizacji, towarzysząc człowiekowi przez wiele wieków, rozwijając się oraz ciągle modyfikując. Językoznawcy od lat badają przemiany społeczno-ekonomiczno-gospodarcze, które wpłynęły przekształcenie jednoklasowego systemu nazewniczego w dwuklasowy. Nadal jednak często pada pytanie: Czy autorzy dzieł, których akcja powieści toczy się w zamierzonych czasach, dostosowali nazwy osobowe swoich bohaterów do tych epok?

Celem artykułu będzie językowa analiza nazw osobowych pojawiających się w *Krzyżakach* Henryka Sienkiewicza. Badanie to da odpowiedź na postawione wcześniej pytanie.

Na początku warto wyjaśnić, czym jest nauka badająca nazewnictwo (ogólnie), a także ta analizująca nazwy osobowe (będąca tematem tego artykułu).

Onomastyka stanowi dyscyplinę językoznawczą, która zajmuje się nie tylko historią, ale również obecnym stanem nazw własnych. Stanisław Dubisz wskazuje na jej interdyscyplinarny charakter, gdyż czerpie ona z pokrewnych dziedzin, takich jak historia, antropologia, kulturoznawstwo, lingwistyka i porównuje onomastykę do historii języka¹. Aleksandra Cieślíkowa, dodając jeszcze kilka innych nauk, z których korzysta onomastyka, dzieli je na językoznawcze (dialektologia, historia języka, językoznawstwo współczesne) oraz pokrewne (etnografia, archeologia, socjologia, historia osadnictwa i psychologia)².

¹ Dubisz S., *Język-historia-kultura (wykłady, studia, analizy)*, Warszawa, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2002, s. 92-93.

² Cieślíkowa A., *Teorie onomastyczne* [W:] Rzetelska-Feleszko E., Cieślíkowa A. (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. T. 1, Kraków, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002, s. 28.

Nazwa jednej z czołowych dziedzin językoznawczych pochodzi od greckiego wyrazu *onoma* ‘imię’, a w skład jej wchodzi:

- a) antroponomastyka/antroponimia (grec. *anthropos* ‘człowiek’) zajmująca się nazwami osobowymi, takimi jak: imię, nazwisko, przezwisko, przydomek;
- b) toponomastyka/toponimia (grec. *topos* ‘miejsce’) – nauka o miejscach, które są niezamieszkałe oraz zamieszkałe; dzieli się je na: toponimy (nazwy miejscowe), hydronimy (grec. *hydōr* ‘woda’ – nazwy rzeczne), oronimy – (grec. *oros* ‘góra’ – nazwy górskie), mikrotoponimy – (grec. *mikros* ‘mały’ – nazwy terenowe, czyli nazwy ulic, przedmieść, pól, placów, łąk, ogrodów i lasów);
- c) etnonimia – (grec. *ethnos* ‘lud’) skupia się na badaniu nazw plemion;
- d) choronimia – (grec. *choros* ‘kraj’) analizująca nazwy części świata, krajów, państw oraz obszarów;
- e) zoonimia – (grec. *zōo* ‘zwierzę’) będąca nauką o nazwaniach zwierząt;
- f) astronomastyka – (łac. *aster* ‘gwiazda’) zajmuje się nazwami gwiazd oraz planet³.

Onomastyka literacka, dawniej określana jako nazewnictwo stylistyczne, wchodzi w skład onomastyki, a jej zadaniem jest analiza i interpretacja nazw własnych, które występują w dziełach literackich, a także wskazanie, jakie związki zachodzą między wybranymi nurtami stylistycznymi⁴. Kazimierz Rymut⁵, próbując przedstawić funkcję nazw, zwraca uwagę na to, iż są zależne nie tylko od gatunku tekstu (na przykład w książce podróżniczej nazwy własne pomagają w lokalizacji miejsca), lecz także czasu, w którym dane dzieło powstało oraz jego celu⁶, na przykład u Adama Mickiewicza w *Księdze narodu i pielgrzymstwa polskiego* postacie mają imiona osób ze *Starego oraz Nowego Testamentu*.

Podstawę terminu *antroponimia* stanowią dwa greckie słowa *anthropos* ‘człowiek’ i *onoma* ‘nazwa’. Ten dział onomastyki zajmuje się nazwami osobowymi, czyli antroponimami. Imiona, nazwiska, przezwiska czy pseudonimy zaliczane są do znaków

³ Rospond S., *Mówią nazwy*, Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1976, s. 12-15.

⁴ Sarnowska-Giefling I., *Onomastyka literacka dziś – przełomy czy kontynuacje* [W:] Cieślukowa A., Czopek-Kopciuch B., Skowronek K. (red.), *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, Kraków, Wydawnictwo PANDIT, 2007, s. 359.

⁵ Odmienno, niż Rymut, sposób ujęcia nazw własnych w literaturze ukazał Aleksander Wilkoń. Badacz wyodrębnił następujące funkcje: a) lokalizacyjną – zajmującą się określeniem, w jakim miejscu i czasie rozgrywa się akcja utworu; b) aluzyjną – skupiającą się na tym, co zostało ukryte i której zadaniem jest rozszyfrowanie aluzji do konkretnych toponimów czy antroponimów; c) socjologiczną – wskazującą przynależność narodową, społeczną oraz środowiskową bohatera literackiego; d) ekspresywną – zajmującą się użyciem nazw własnych jako znaków, które wyrażają emocje zarówno autora, jak i jego bohaterów; e) treściową – przedstawiającą miejsce akcji oraz postacie literackie zgodnie z dosłownym bądź metaforycznym znaczeniem nazwy. Za: Kosyl C., *Nazwy własne w literaturze pięknej* [W:] Rzetelska-Feleszko E. (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 1997, s. 363-368.

⁶ Rymut K., *Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewniczych* [W:] Bioliński M. (red.), *Onomastyka literacka*, Olsztyn, Wydawnictwo Naukowe. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1993, s. 15-16.

o charakterze indywidualizującym, a desygnatami tego nazewnictwa są konkretne osoby obecne w realnym świecie pozajęzykowym. Antroponimy pełnią dwie funkcje: a) identyfikacyjną, która uwzględnia nazwy osobowe; b) dyferencyjną, która je wyodrębnia. Można wymienić cztery rodzaje antroponimów:

- a) prymarne – tak zwane bezprzyrostkowe, gdzie nazwa osobowa jest równa wyrazowi pospolitemu, na przykład *Bróg* czy *Drab*;
- b) sekundarne – przyrostkowe, pochodne, utworzone za pomocą morfemów: *-ek*, *-ik*, *-ak*, *-ic*, *-icz*, *-owic*, *-owicz*, *-ski*, na przykład *Adamek*, *Adamik*, *Adamiak*, *Wistowic*, *Wistowicz*, *Tarnowski*;
- c) hybrydalne – z podstawą polskiego pochodzenia, zaś przyrostkiem obcego bądź na odwrót, na przykład niemiecki *Głog-er*;
- d) złożone – utworzone z dwóch członów połączonych razem, na przykład *Pędziwiatr* czy *Moczygęba*⁷.

Sfera znaczeniowa tych antroponimów, w przypadku imion i nazwisk, jest zbliżona do zera, zaś w odniesieniu do przezwisk czy pseudonimów – utrzymuje się ona w mniejszym lub większym stopniu.

Termin *nazwisko*, stanowiący podstawę prezentowanej w artykule analizy, jest dość młody, wykorzystywany przede wszystkim przez system prawny i językoznawstwo. Zaś sam wyraz *nazwisko* ma kilkuwiekową genezę. Początkowo obok imienia chrześcijańskiego stał cognomen (przydomek), na przykład w 1288 roku widnieje zapis *Bonodani filius Petrus cognomine Zarbinowicz* bądź przezwisko imienne (zapis z 1250 roku) – wykorzystywane zamiast przydomka, na przykład *Janiconem cognomine Bartconem*. O rozwoju tych drugich nazwań, będących analogicznymi do współczesnych nazwisk świadczą między innymi XVI-wieczne teksty, w których pojawia się formuła *nomen et cognomen*. Wyraz *nazwisko* po raz pierwszy w języku polskim pojawia się w XVI wieku, zaś dopiero w XVII wieku zostaje wykorzystany jako drugie nazwanie, stojące obok imienia, na przykład w rękopisie autorstwa Walerego Trepi⁸.

W słownikach języka polskiego Grzegorza Knapiusza (1621 rok), Michała Abrahama Troca (od 1774 do 1777 rok) i Samuela Lindego (od 1807 do 1814) nie ma jednoznacznego wyjaśnienia terminu *nazwisko* – pierwszy przedstawia je jako ‘nazwisko wszystkich rzeczy, nazwiska własne vel imiona, przezwiska’; drugi definiuje jako ‘nazwiska rzek, miast, ryb, drzew, nazwiska oraz imiona własne’; natomiast ostatni określa jako ‘jakiegokolwiek rzeczy imię czy przezwisko’⁹. Dopiero w tak zwanym słowniku wileńskim (autorstwa Orgelbranda), poza rozmaitymi wy tłumaczeniami tego hasła ‘nazwanie, imię, przezwisko’, pojawia się – ‘nazwa rodziny’. Słownik warszawski

⁷ Rospond S., dz. cyt., s. 98-99.

⁸ Bubak J., *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1986, s. 7-8.

⁹ Rymut K., *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 2003, s. 82-83.

(napisany przez Karłowicza, Kryńskiego, Niedźwiedzkiego) definiuje nazwisko jako 'nazwę, miano, imię, wyraz, termin', 'imiona własne będące wspólne dla jednej rodziny, które dzieci dziedziczą od ojca, a żona przejmuje od męża'¹⁰. Ostateczna definicja *nazwiska* ukształtowała się dopiero w XIX/XX i została zapisana w słowniku Witolda Doroszewskiego – do definicji zawartej w słowniku warszawskim dodano określenie *nazwa rodowa*¹¹.

Analiza polskich nazwisk w *Krzyżakach* Henryka Sienkiewicza

Henryk Sienkiewicz, zarówno w „Krzyżakach”, „Trylogii”, jak i nowelach, kreując bohaterów poprzez nadanie im nazw własnych, umiejscawia swoje utwory w konkretnym czasie oraz przestrzeni. Pisarz, konstruując postacie literackie udowodniał, iż są one prymarnym elementem tekstu, choć nieraz, zwłaszcza w przypadku „Trylogii”, zarzucano mu przesadę w budowaniu ich portretów psychologicznych i wyraźnego podziału na dobrych, czyli swoich oraz złych, czyli innych¹².

Analiza dzieła literackiego pozwala na określenie pochodzenia antroponimów czy toponimów, a także daje możliwość wykazania źródeł, z których zostały one zaczerpnięte przez autora bądź omówienia ich budowy słowotwórczej czy semantyki (jeśli jest to niezbędne w przypadku analizy nazw osobowych, aby wskazać cechy dawnego systemu antroponimicznego)¹³. W utworach Sienkiewicza pojawiają się bohaterowie z różnych warstw społecznych: od chłopów przez mieszczan po szlachtę. Autor sam wyznał: „przeczytałem mnóstwo źródeł historycznych, tak że nawet jednego nazwiska nie zaczerpnąłem z fantazji”¹⁴.

„Krzyżacy” są powieścią, która najbardziej wpisuje się w nurt realistyczny, nazwy własne wszystkich postaci bowiem można określić jako realistyczne lub rzeczywiste, będące typowymi dla nazewnictwa osobowego między XII a XV wiekiem. Pod względem gatunkowym to powieść historyczna – definiowana jako „obraz życia ludzi opisywanych czasów, gdzie historia i wydarzenia historyczne mają tworzyć jedynie ramy tego życia”.

¹⁰ Natomiast Adam Mickiewicz, zdaniem redaktorów słownika tego wieszca, definiował nazwisko jako 'nazwę własną, która nie odnosi się tylko do osób, ale też miejsc', 'imiona pospolite'. Za: Taszycki W., *Polskie nazwy własne*, Kraków, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, 1924, s. 84.

¹¹ Bubak J., dz. cyt., s. 9.

¹² Dąbrowska A., *Kreacje Kozaków i Tatarów w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza* [W:] Pająkowska-Kensik M., Paluszak-Bronka A., Kołatka K. (red.), *Język, wielokulturowość, tożsamość*, Bydgoszcz, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 2013, s. 88-89.

¹³ Kurzowa Z., *Uwagi o nazwach bohaterów „Trylogii” Sienkiewicza* [W:] Taszycki W. (red.), *Symbolae philologicae in honorem*, Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum, 1968, s. 182-192.

¹⁴ Krzyżanowski J., *Henryk Sienkiewicz: kalendarz życia i twórczości*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956, s. 104.

Sienkiewicz przed rozpoczęciem pisania „Krzyżaków” wiele czasu poświęcił na zbieranie materiałów historycznych, niezbędnych do stworzenia tła historycznego, choć – jak sam przyznał – wiele trudności sprawiło mu dotarcie do informacji przedstawiających sposób panowania Jadwigi oraz Jagiełły¹⁵. Z książki Karola Szajnochy przeniósł do swojej powieści między innymi wygląd dworaków, niektóre imiona (w tym *Jagienka*) oraz sposób tworzenia hipokorystyków od tych antroponimów, wiadomości o kulcie piękna, muzyce czy pieśniach, podtrzymywanie kultu rycerza (w tym sposób zachowania się czy ubiór); terminologię charakterystyczną dla tego czasu, opisy walki zbrojnej czy obrony zamku. Od Jana Długosza zaczerpnął na przykład informacje o zniszczeniu Sieradza bądź o turniejach rycerskich, które odbywały się w Krakowie czy Toruniu. Pisarz korzystał z wielu różnych źródeł historycznych, typowych dla tej epoki literackiej – często modyfikował je na potrzeby utworu, na przykład u Długosza (w jego kronikach) pojawiają się nazwiska trzech polskich rycerzy oraz jednego czeskiego, którzy mieli stanąć do walki z Francuzami, zaś u Sienkiewicza – czterech Polaków¹⁶.

Akcja powieści „Krzyżacy” rozpoczyna się w 1399 roku, a kończy w 1410 roku – najważniejszym wydarzeniem historycznym, które zostało przedstawione w tym utworze, czyli bitwą pod Grunwaldem, zamykającą akcję. Bitwa ta miała służyć ukazaniu narodowej chwały i stała się przyczynkiem do rozbudowania wątku historycznego o powstanie unii polsko-litewskiej. Ponadto w utworze zostają ukazane dzieje Zakonu Krzyżackiego, powstałego w XII wieku, który przybył do Polski dzięki Konradowi Mazowieckiemu w 1224 roku. Krzyżacy otrzymali od księcia mazowieckiego pod dzierżawę Chełmno w zamian za pomoc w nawróceniu pogan nękających kraj (Prusów oraz Jaćwingów). Z czasem Zakon zaczął przejmować coraz więcej polskich ziem, dążąc w swych podbojach do zajęcia Litwy, co mu się udało, ponieważ w tym czasie Władysław Jagiełło przyjął chrzest, tworząc unię polsko-litewską (tło historyczne zdarzeń). Po śmierci mistrza krzyżackiego Konrada von Jungingena w 1397 roku, władzę nad zakonem przejął Ulrich von Jungingen, który doprowadził do bitwy 15 lipca 1410 roku. Warto wspomnieć, że Sienkiewicz bardzo dokładnie odtworzył szereg zdarzeń, które miały miejsce od roku 1399 do bitwy pod Grunwaldem – zostają tutaj przedstawione między innymi: śmierć królowej Jadwigi, która w czasie rozpoczęcia akcji utworu zmarła przy porodzie czy powstanie z 1401 roku na Żmudzi – brali w nim udział główni bohaterowie utworu (Maćko ze Zbyszkiem). Miejsca, w których rozgrywa się akcja, są w większości autentyczne – to tereny Królestwa Polskiego (na przykład Kraków, Płock, Tyniec, Sieradz, Ciechanów) oraz ziemie Zakonu Krzyżackiego (Szczytno i Malbork). W „Krzyżakach” występują również miejsca fikcyjne, stworzone przez

¹⁵ Pisarz korzystał między innymi z *Jadwigi i Jagiełły* K. Szajnochy, *Roczników czyli kronik sławnego królestwa polskiego* J. Długosza, *Historii narodu polskiego* A. Naruszewicza, *Zamku krzyżackiego w Malborku dziś a przed pięciuset laty* M. Moraczewskiego. Za: Kuczyński S., *Rzeczywistość historyczna w „Krzyżakach” Henryka Sienkiewicza*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967, s. 32-34.

¹⁶ Tamże, s. 29-36.

autora na potrzeby powieści, są to: Spychów, Bogdaniec, Zgorzelice – od nich powstały nazwy osobowe postaci.

Najwięcej uwagi w utworze zostało poświęcone bohaterom literackim, zarówno tym historycznym, jak i fikcyjnym, również realnym grupom społecznym oraz narodom, ponieważ poprzez ich losy ukazywało się życie w średniowiecznej Polsce¹⁷.

Zanim zostanie dokonana analiza antroponimów w „Krzyżakach”, krótko scharakteryzowany będzie stan szlachecki. Należy podkreślić, iż w procesie tworzenia się nazwisk szlachty, mieszczaństwa oraz chłopów w okresie między XII a XV wiekiem. kluczową rolę odegrały zjawiska takie, jak:

- a) dziedziczenie nazwisk przez trzy następne pokolenia tego samego rodu, w tym także posiadanie tego samego, drugiego po imieniu, antroponimu przez ojca, matkę oraz ich dzieci¹⁸;
- b) występowanie tej samej nazwy osobowej wśród jednej generacji, czyli braci czy siostr oraz rodu;
- c) przejmowanie przez żonę nazwiska od męża¹⁹;
- d) posiadanie jednego nazwania przez dalszych krewnych²⁰.

W stanie szlacheckim między XII a XIV wiekiem doszło do powolnego zatarcia się granic między możnowładcami i rycerstwem – przywileje wyrównały się, upowszechniły ideały oraz obyczaje, takie jak turnieje rycerskie, kodeks honoru rycerza czy pasowanie na rycerza. Mimo tego rozwoju stan ten nie był jednolity – dzielił się na kilka warstw, różniących się od siebie zwłaszcza pod względem materialnym. Do najwyższej warstwy należało możnowładztwo, będące kulturalno-społeczną i ekonomiczną elitą, niżej była usytuowana szlachta bogata – jej przedstawiciele posiadali po kilka wsi. Średnia warstwa była najliczniejsza, a jej reprezentanci mieli tylko jedną wieś pod swoim nadzorem, zaś najniższa – tak zwana szlachta zagrodowa – dysponowała tylko łąkami we wsiach (własnoręcznie je uprawiała, a także płaciła podatki, od których były zwolnione wyższe warstwy). Tę grupę społeczną, niezależnie od tak dużego rozwarstwienia, obowiązywały te same prawa, ponieważ stanowili oni wspólnotę braterską, niepodlegającą hierarchizacji. Od XIV wieku szlachta zaczęła zmagać się z bezprawnymi próbami zmiany stanu (zwykle przez mieszczaństwo) na

¹⁷ Tamże, s. 56-58.

¹⁸ Nazwiska córek tworzone poprzez dodanie do nazwiska ojca sufiksu -ówna bądź -anka, zgodnie z zasadą: -ówna do nazwiska zakończonego spółgłoską (poza -g), np. *Dudek* > *Dudk-ówna* lub samogłoską -e/-o, na przykład *Stańko* > *Stańk-ówna*, natomiast -anka – -a, -g, -ga, -ge, -go, na przykład *Piętka* > *Piętcz-anka*. Za: Grzenia J., *Nazwiska córek* [online] 2002-02-14, <http://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/nazwiska-corek;782.html> [dostęp 7.03.2020].

¹⁹ Nazwiska żon były zakończone sufiksem -owa lub -ina (rzadziej na -ka -ica -icha) – antroponimy te tworzone zgodnie z regułami: -owa dodawano do nazwiska męża zakończonego na spółgłoskę, na przykład *Słysz* > *Słysz-owa*, zaś -ina/-yna – na samogłoskę w wygłosie, na przykład *Białucha* > *Białusz-yna*. Za: Kaleta Z., *Historia nazwisk polskich*, Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2007, s. 342-343.

²⁰ Tamże, s. 312.

wyższy. Takie osoby mogły przyjąć ten stan, jeśli przynależność tę potwierdzało minimum sześciu szlachciców pochodzących z jednego rodu z Małopolski bądź dwóch z Wielkopolski – otrzymanie takiego poświadczenia przez bogatych mieszkańców nie było trudne, płacili bowiem najbiedniejszym szlachcom za przyjęcie do swojego rodu i herbu. Natomiast między XIV a XV wiekiem popularne stało się zawieranie małżeństw szlachciców z mieszczańkami i przesiedlanie się tych par do miast oraz związki między szlachtą zagrodową a majątnymi chłopami, przy jednoczesnej walce najwyższej grupy społecznej o zachowanie odrębności i niewpuszczanie do swojego kręgu osób innego pochodzenia²¹.

W tym okresie szlachcice wywalczyli sobie najwyższe stanowiska kościelne oraz świeckie, pozbawiając jednocześnie mieszczan możliwości rządzenia Polską, praw politycznych oraz nakazów, pozwalających na kupowanie własności ziemskich. W odniesieniu do stanu szlacheckiego można mówić o czterech typach nazwisk, które występowały między XII a XV wiekiem, mianowicie odmiejscowe (*Mathia de Scala* [1364 r.]), *Domina Jarochowska, relict a [Janussi de Jarochowo]* [1398 r.]), odapelatywne (*Comite Ianussone filio Bogumili cogomine Menca [Męka]* [1250 r.]), odimienne (*Stosze – presentibus honorabilibus viris, dominis Raumvoldo, Heydenrico et Peczone, fratribus dictis Sthosche* [1354 r.]) i odetniczne (brak zapisów)²².

Nazwiska odmiejscowe

W utworze można spotkać przede wszystkim nazwiska odmiejscowe w formie analitycznej. Te nazwy osobowe posiadają obok imienia polski przyimek z toponimem²³. Wśród imion charakterystyczną grupę tworzą te zakończone sufiksem *-ko*, możliwe, iż Sienkiewicz ten wzór zaczerpnął z zapisów postaci historycznych, żyjących w tamtym czasie. Przyrostek ten bowiem jest analogiczny do zdrabniającego sufiksu męskiego *-ek* i charakterystyczny dla języków wschodnio- oraz południowosłowiańskich. Oznacza to, iż wariant polskiego imienia z morfemem *-ko* prawdopodobnie przeszedł na grunt polski z języka litewskiego, ukraińskiego bądź białoruskiego i do XVI wieku można go było spotkać jedynie w zapisach²⁴.

Przykłady nazwisk odmiejscowych w formie analitycznej, które realizują wzór – imię z sufiksem *-ko* + przyimek + nazwa miejscowości:

²¹ Tamże, s. 32-33.

²² Tamże, s. 33.

²³ Nazwy miejscowe, inaczej nazwy miejscowości, odnoszą się do nazewnictwa wsi oraz miast, a czasami używany termin ojkonimy, czyli nazwy osad, które są zamieszkałe – dotyczy większej ilości obiektów, takich jak, między innymi: leśniczówki, młyny czy przysiółki. Za: Rzetelska-Feleszko E., *Perspektywy badawcze onomastyki literackiej* [W:] Biolik M. (red.), *Onomastyka literacka*, Olsztyn, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1993, s. 404.

²⁴ Kurzowa Z., dz. cyt., s. 189-192.

- a) postacie fikcyjne: *Jaśko ze Zdakowa* („Krzyżacy”²⁵, 8)²⁶, *Dobko z Oleśnicy* („Krzyżacy”, 11), *Jaśko z Naszan/Jaśko Naszan*²⁷ („Krzyżacy”, 11), *Skarbko z Góry* („Krzyżacy”, 38), *Staszko z Charbimowic* („Krzyżacy”, 58), *Janko z Tulczy* („Krzyżacy”, 89), *Jaśko z Lazewic* („Krzyżacy”, 104), *Jaśko z Dąbrowy* („Krzyżacy”, 104), *Pietrko z Miłosławia* („Krzyżacy”, 104), *Maćko z Turobojów* („Krzyżacy”, 175), *Jaśko z Jagielnicy* („Krzyżacy”, 280), *Jaśko z Zabierza* („Krzyżacy”, 451), *Jaśko z Kretkowa* („Krzyżacy”, 454), *Sienko z Pohosta* („Krzyżacy”, 532), *Zbyszko z Oleśnicy* („Krzyżacy”, 532), *Jaśko z Tarnowa* („Krzyżacy”, 540). Wyjątek stanowi tutaj *Jaśko Mążyk z Dąbrowy* („Krzyżacy”, 531), gdzie do odmiejscowej formy analitycznej dodano jeszcze jedno określenie – *Mążyk* – pochodzące prawdopodobnie od wyrazu *mąż* ‘mężczyzna czy małżonek’²⁸, które może stanowić przezwisko. Ponadto taki sposób poszerzania nazwisk odmiejscowych o dodatkowe formy, między innymi odapelatywne, patronimiczne czy odimienne pod koniec wieku XV przedstawił w swoim opracowaniu Jan Bubak²⁹ – oznacza to, iż Sienkiewicz odtworzył ten proces, lecz jego poświadczenie pojawia się nieco później niż czas akcji tej powieści. Zaś w przypadku *Maćka z Bogdańca herbu Tępa Podkowa zawołania Grady* („Krzyżacy”, 6) i *Zbyszka z Bogdańca herbu Tępa Podkowa zawołania Grady* („Krzyżacy”, 6) obok imienia z odmiejscową formą analityczną pojawiają się dwie nazwy heraldyczne, mianowicie herb Tępa Podkowa oraz zawołanie *Grady*. Można także wspomnieć, iż na przykładzie *Maćka* oraz *Zbyszka* (łączącego ich pokrewieństwa) ukazano jedno ze zjawisk, które odegrało znaczącą rolę w rozwijaniu się nazwisk, czyli proces posiadania jednego nazwania przez rodzinę, w tym dalszych krewnych (w tym przypadku dotyczy to nie tylko nazwiska odmiejscowego, ale też dwóch nazw heraldycznych, również typowych dla epoki średniowiecza).
- b) postacie historyczne: *Jaśko/Jan z Oleśnicy* („Krzyżacy”, 6), *Spytko z Melsztyna* („Krzyżacy”, 49). Nazwanie dwóch bohaterów utworu *Paszek Złodzieja z Biskupic* („Krzyżacy”, 11) oraz *Jaśka Topór*³⁰ z *Tęczyna* [kasztelan krakowski, syn Jędrzeja z Tęczyna, wojewody krakowskiego i sandomierskiego] („Krzyżacy”, 50) poszerzono – obok ich imion z odmiejscowymi formami analitycznymi znajdują się apelatywy, prawdopodobnie przezwiska *Złodziej* od *złodziej*³¹ ‘osoba, która czyni źle’, *Topór* od *topór*³² ‘rodzaj siekiery’.

²⁵ Sienkiewicz H., *Krzyżacy* (wydanie z opracowaniem), Kraków, Wydawnictwo Greg, 2009.

²⁶ Dla czytelności zapisu, stronę, na której dane nazwisko występuje zostanie podana w nawiasie.

²⁷ Potrójny zapis w utworze (raz jako nazwisko odimienne).

²⁸ Długosz-Kurczabowa K., *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe, 2008, s. 412.

²⁹ Bubak J., dz. cyt., s. 135-145.

³⁰ Nazwa osobowa *Topór* mogła również spełniać funkcję nazwy heraldycznej.

³¹ Długosz-Kurczabowa K., dz. cyt., s. 746.

³² Tamże, s. 638.

Przykłady nazwisk odmiejscowych w formie analitycznej, które realizują wzór – imię (pełne bądź jego hipokorystyk) + przyimek + nazwa miejscowości:

- a) postaci fikcyjne: *Jan z Włoszczowy* („Krzyżacy”, 8), *Mikołaj z Waszmuntowa* („Krzyżacy”, 8), *Jaros z Czechowa* („Krzyżacy”, 8), *Andrzej z Brochocic* („Krzyżacy”, 11), *Jurand ze Spychowa* („Krzyżacy”, 16), *Mikołaj z Długolasu* („Krzyżacy”, 17), *Krystyn z Jarząbkowa* („Krzyżacy”, 34), *Wojciech z Jagłowa* („Krzyżacy”, 49), *Jaksa z Targowiska* („Krzyżacy”, 58), *Krzon z Kozichgłów* („Krzyżacy”, 58), *Zygmunt z Bobowy* („Krzyżacy”, 58), *Bartosz z Wodzinka* („Krzyżacy”, 58), *Lis z Targowiska* („Krzyżacy”, 68), *Zych ze Zgorzelic* („Krzyżacy”, 103), *Warsz z Michowa* („Krzyżacy”, 104), *Wilk z Brzozowej* („Krzyżacy”, 106), *Cztan z Rogowa* („Krzyżacy”, 119), *Mikołaj z Elbląga* („Krzyżacy”, 162), *Jędrzek z Kropiwnicy* („Krzyżacy”, 170), *Krzychu z Jarząbkowa* („Krzyżacy”, 174), *Jakub z Kompostelli* („Krzyżacy”, 180), *Mrokota z Mocarzewa* („Krzyżacy”, 185), *Jakub z Kurdwanowa* („Krzyżacy”, 214), *Zygryd z Insburka* („Krzyżacy”, 270), *Mikołaj ze Rzeniewa* („Krzyżacy”, 367), *Jan z Aragonii* („Krzyżacy”, 441), *Stach z Charbimowic* („Krzyżacy”, 456), *Pakosz z Sulisławic* („Krzyżacy”, 507), *Mikołaj z Michałowic* („Krzyżacy”, 521), *Krzon z Ostrowa* („Krzyżacy”, 528), *Bartosz z Kłobucka* („Krzyżacy”, 530), *Czajka z Nowego Dworu* („Krzyżacy”, 532), *Mikołaj z Morawicy* („Krzyżacy”, 532), *Domarat z Kobylan* („Krzyżacy”, 540), *Jędrzej z Brochocic* („Krzyżacy”, 540), *Powała z Wyhucza* („Krzyżacy”, 540), *Mściśław ze Skrzynna* („Krzyżacy”, 540). Osobliwość stanowi tutaj nazwanie *Piotr Oksza z Włostowa* („Krzyżacy”, 530), w którym obok imienia z odmiejscową formą analityczną widnieje dodatkowe określenie, w tym przypadku będące prawdopodobnie przezwiskiem, *Oksza* – równe staropolskiemu wyrazowi *oksza*³³ ‘siekiera’.
- b) postaci historyczne: *Mikołaj z Moskorzowa* („Krzyżacy”, 6), *Jakub z Kobylan* („Krzyżacy”, 11), *Krystyn z Ostrowa* („Krzyżacy”, 11), *Jan z Tolomei* („Krzyżacy”, 28), *Piotr z Alwastra* („Krzyżacy”, 31), *Maciej z Linköping* („Krzyżacy”, 31), *Zyndram z Maszkowic* („Krzyżacy”, 38), *Domarat z Kobylan* („Krzyżacy”, 58), *Wincenty z Szamotuł* („Krzyżacy”, 162), *Jakub z Koniecpola* („Krzyżacy”, 520), *Krystyn z Ostrowa* („Krzyżacy”, 521), *Zbigniew z Brzezia* („Krzyżacy”, 521), *Sędziwój z Ostroroga* („Krzyżacy”, 521). Nieco odmiennie określani są inni bohaterowie historyczni: *Marcin z Wrocimowi herbu Półkoza* („Krzyżacy”, 58) – do imienia z odmiejscową formą analityczną dodano nazwę heraldyczną *Półkoza*; *Zawisza Czarny z Garbowa* („Krzyżacy”, 58) – dołączono drugie nazwanie (przezvisko) *Czarny* równe wyrazowi pospolitemu *czarny*³⁴ ‘ciemny, nieoświecony, mroczny; o barwie węgla lub sadzy’; a także *Florian Jelitczyk*³⁵

³³ Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1989, s. 378.

³⁴ Boryś W, dz. cyt., s. 90.

³⁵ Drugi antroponim mógł powstać od apellatywu *jelito* ‘odcinek przewodu pokarmowego, znajdujący się w jamie brzusznej’. Za: *Popularny słownik języka polskiego* PWN, Sobol E. (red.), Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe, 2001, s. 297 lub pełnić funkcję nazwy heraldycznej.

z *Korytnicy* („Krzyżacy”, 521), *Jan Farurej*³⁶ z *Garbowa* („Krzyżacy”, 58) czy *Mikołaj Powała*³⁷ z *Taczewa* („Krzyżacy”, 11), gdzie obok imienia z nazwiskiem odmiejscowym pojawia się trzecie określenie.

Oprócz nazwisk polskich w postaci przyimka z nazwą miejscowości, w „Krzyżakach” pojawiają się również nazwiska obcego pochodzenia, dla postaci innych narodowości:

- a) fikcyjne niemieckiego pochodzenia: *Kuno von Lichtenstein* („Krzyżacy”, 37), *Ulryk de Elner* („Krzyżacy”, 173), *Arnold von Baden* („Krzyżacy”, 392), *Wolfgang von Baden* („Krzyżacy”, 415), *Frydrych von Wenden* („Krzyżacy”, 451), *Jan von Schönfeld* („Krzyżacy”, 451), *Wilhelm von Helfenstein* („Krzyżacy”, 463), *Warner von Tettingen* („Krzyżacy”, 464);
- b) fikcyjne francuskiego pochodzenia: *Fulko de Lorche* („Krzyżacy”, 169), *Hugo de Danveld* („Krzyżacy”, 179), *Zygfyrd de Löwe* („Krzyżacy”, 179);
- c) historyczne niemieckiego pochodzenia: *Konrad von Jungingen* („Krzyżacy”, 12), *Ulrich von Jungingen* („Krzyżacy”, 12), *Markwart von Salzbach* („Krzyżacy”, 196). Występowanie analitycznych nazwisk odmiejscowych wśród bohaterów obcego pochodzenia (historycznych i fikcyjnych) wskazuje na fakt, iż ten typ nazwań był również popularny w innych krajach europejskich.

Kolejną grupę stanowią przykłady nazwisk odmiejscowych syntetycznych, które realizują wzór: imię + przymiotnik od nazwy miejscowości z sufiksem *-ski* bądź *-cki*:

- a) postacie fikcyjne: *Piotr Mediolański* („Krzyżacy”, 531). Odstępstwo stanowią tutaj bohaterowie, którzy zostali wymienieni bez imienia: *Szczepiecki*³⁸ („Krzyżacy”, 104), *Oderski*³⁹ („Krzyżacy”, 104);
- b) postacie historyczne posiadają przydomki utworzone od nazw miejscowości, księstwa lub hrabstwa, którym zarządzali: *Wacław IV Luksemburski* („Krzyżacy”, 9), *Zygmunt Luksemburski* („Krzyżacy”, 47), *Jan Luksemburski* („Krzyżacy”, 306), *Przemysław/Przemko Oświęcimski* („Krzyżacy”, 313), *Jan/Jaśko II Raciborski* („Krzyżacy”, 314). Wyjątek stanowi tutaj nazwanie *Władysława II Opolczyka* („Krzyżacy”, 102), którego przydomek zakończony jest sufiksem *-czyk*. Można również wskazać nazwiska kobiet w formie analitycznej: imię (w pełnej bądź hipokorystycznej postaci) + przyimek + nazwa miejscowości; postacie fikcyjne: *Ofka z Jarząbkowa* („Krzyżacy”, 47), *Kachna ze Spalenicy* („Krzyżacy”, 87), *Jagienka z Mocarzewa* („Krzyżacy”, 87), *Agnieszka z Długolasu* („Krzyżacy”, 87).

³⁶ Nie jest możliwe jednoznaczne określenie pochodzenia tego antroponimu.

³⁷ Drugie określenie mogło zostać utworzone od wyrazu pospolitego *powała* ‘pułap, drewniany strop’. Za: Tamże, s. 739.

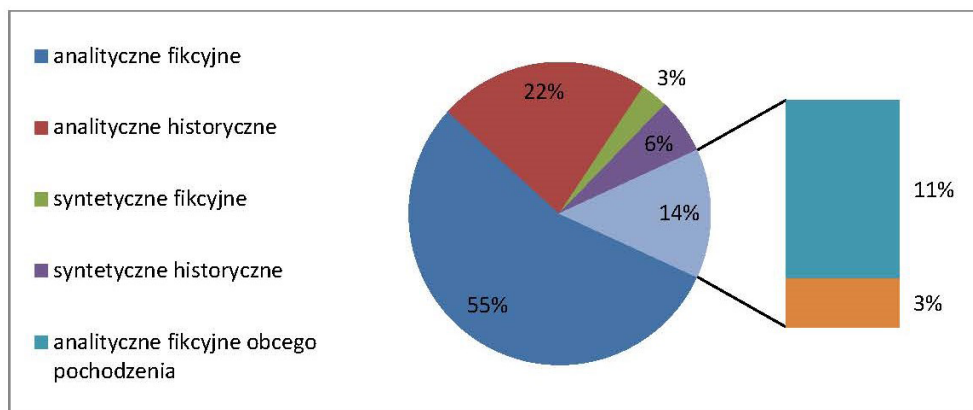
³⁸ Nazwisko mogło zostać utworzone od miejscowości *Szczepice* [powiat szubiński]. Za: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. XI, Chlebowski B., Warszawa, Nowy Świat, 1890, s. 845.

³⁹ Nazwisko to prawdopodobnie powstało od miasta *Odry* [powiat opawski]. Za: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. VII, Chlebowski B., Warszawa, Nowy Świat, 1886, s. 391.

448). Przykładem odmiejscowego nazwiska kobiecego w syntetycznej formie, zakończonego sufiksem *-ska*, jest postać historyczna – *Anna Cylejska*⁴⁰, która swoje nazwanie odziedziczyła po ojcu – *Wilhelmie von Cilli* („*Krzyżacy*”, 488). W tym przypadku nazwisko to może być również patronimiczne, gdyż zostało ono utworzone od nazwiska ojca, zamienione z analitycznego na syntetyczne, a także spolonizowane. Warto tutaj zaznaczyć, iż nazwiska kobiet (zgodnie z rozwojem polskich nazwisk) zakończone sufiksem *-ska* powstały analogicznie do męskich nazwisk zakończonych na *-ski*, z tą różnicą, że żeńska forma tego antroponimu nie miała dodatkowego określenia, które pozwoliłoby na identyfikację, czy jest jego żoną czy córką⁴¹.

Poniżej zostanie ukazany wykres obrazujący dominację nazwisk odmiejscowych analitycznych nad syntetycznymi, zarówno wśród postaci fikcyjnych, jak i historycznych, przedstawionych w „*Krzyżakach*”. W związku z tym, że niektórzy bohaterowie noszą to samo nazwisko, to było ono brane pod uwagę tylko raz.

Wykres 1. Nazwiska męskie w „*Krzyżakach*”

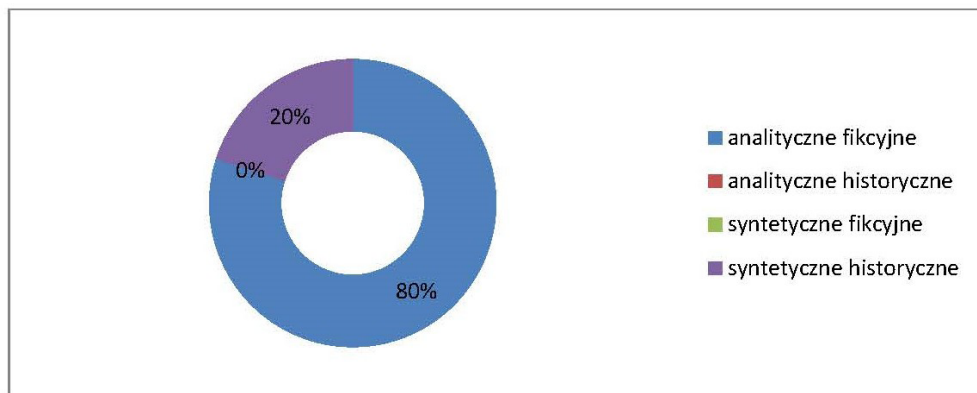

Źródło: opracowanie własne

⁴⁰ Wdowiszewski Z., *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków, Wydawnictwo AVA-LON, 2005, s. 66-67.

⁴¹ Można to było stwierdzić jedynie poprzez dodatkowe wyrażenia *uxor*, *consors* ‘żona’ lub *vidua*, *relict* ‘wdowa’. Za: Kaleta Z., dz. cyt., s. 344-345.

Wykres 2. Nazwiska kobiet w „Krzyżakach”

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie wykresów można stwierdzić, iż Sienkiewicz nie tylko szczegółowo zapoznał się z faktami historycznymi, ale również z systemem nazewniczym w tamtym wieku, wybierając jako określenia dla większości szlachciców nazwiska odmiejscowe analityczne.

Nazwiska odapelatywne

Pisarz nie wykorzystał w nazwaniach swoich postaci należących do stanu szlacheckiego zbyt wielu nazwisk odapelatywnych. Te, które zostały wymienione w utworze, odnoszą się zarówno do bohaterów historycznych, jak i fikcyjnych. Nie zawsze jednoznacznie można stwierdzić (na podstawie antroponimów) pochodzenie osób (inaczej było w przypadku nazwisk odmiejscowych, które występowały w tym czasie tylko wśród szlachty). Jedynie po zapoznaniu się z życiorysem bohatera ukazanym w utworze możliwe jest określenie, z jakiego stanu się wywodzi. Żadna z postaci kobiecych nie nosi nazwiska odapelatywnego.

Grupa męskich nazwisk odapelatywnych, które realizują wzór: imię (pełne bądź ich hipokorystyki) + nazwisko odapelatywne równe nazwie pospolitej:

- a) postaci fikcyjne (imię pełne + apelatyw):
 - *Wisław Piękny* [z rodu *Popiela*] („Krzyżacy”, 27) – od wyrazu pospolitego (przymiotnik rodzaju męskiego) *piękny*⁴² ‘bardzo ładny’;
 - *Filip Śmiały* (książę) („Krzyżacy”, 43) – od apelatywu (przymiotnik r. męski) *śmiały*⁴³ ‘nieustraszony, odważny, mężny’;

⁴² Boryś W., dz. cyt., s. 433.

⁴³ Tamże, s. 617.

- *Mikołaj Kielbasa* (rycerz) („Krzyżacy”, 544) – od wyrazu *kielbasa*⁴⁴ (rzeczownik r. żeński) ‘wyrób wędliniarski’;
 - *Jan Nałęcz*⁴⁵ (rycerz) („Krzyżacy”, 11) – od *nałęcz*⁴⁶ (rzeczownik r. żeński) ‘obowiązek’.
- b) postaci fikcyjne (imię z przyrostkiem *-ko* + apelatyw):
- *Staszko Ciołek* [*syn wojewody Andrzeja*] („Krzyżacy”, 43) – od apelatywu *ciołek*⁴⁷ (rzeczownik r. męski) ‘młody byk; człowiek tępy, głupi’;
 - *Tomko Łagoda* (rycerz) („Krzyżacy”, 104) – od wyrazu pospolitego *łagoda*⁴⁸ (rzeczownik r. żeński) ‘łagodzić gniew czy ból; słabość; wygoda’.
- c) postaci historyczne (obcego pochodzenia):
- *Tymur Chromy*⁴⁹ [*chan Złotej Ordy*] („Krzyżacy”, 48) – jego drugie określenie jest równe apelatywowi *chromy*⁵⁰ (rzeczownik r. męski) (mogło stanowić początkowo przezwisko, a później przydomek władcy) ‘człowiek utykający na nogę, ułomny, kulawy’ i powstało od cechy zewnętrznej tej osoby, ponieważ w wyniku jednego ze starć z wrogą armią został zraniony w biodro⁵¹.

Można również wskazać przykład męskich nazwisk odapelatywnych (derywowanych), które realizują wzór: imię z sufiksem *-ko* + nazwisko pochodzące od odapelatywu wraz z sufiksem:

- a) postaci fikcyjne:
- *Hanko Ostojczyk*⁵² („Krzyżacy”, 530) – *ostoja*⁵³ ‘oparcie, fundament, podpora’ (rzeczownik r. żeńskiego + sufiks *-czyk*). Pojawia się też nazwanie *Toporczyk*⁵⁴ (rycerz) („Krzyżacy”, 49). Rycerz został określony tylko za pomocą odapelatywu *topór*⁵⁵ (rzeczownik r. męskiego + sufiks *-czyk*).

W utworze można znaleźć przykład jedyne, męskiego nazwiska odapelatywnego (derywowanego), które realizuje wzór: imię + nazwisko pochodzące od odapelatywu wraz z sufiksem:

⁴⁴ Tamże, s. 228.

⁴⁵ Nazwa osobowa *Nałęcz* mogła również spełniać funkcję nazwy heraldycznej.

⁴⁶ Brückner A., dz. cyt., s. 354.

⁴⁷ Boryś W., dz. cyt., s. 83.

⁴⁸ Brückner A., dz. cyt., s. 305.

⁴⁹ Wśród postaci historycznych pojawia się *Tymur Chromy*, nazywany inaczej *Kuternogą* („Krzyżacy”, 470). Określenie to stanowi zrost dwóch wyrazów *kuter* ‘koślawy’. (Za: Brückner A., dz. cyt., s. 285) oraz *noga* ‘kończyna dolna’ (tamże, s. 365).

⁵⁰ Boryś W., dz. cyt., s. 68.

⁵¹ Małowist M., *Tamerlan i jego czasy*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985, s. 33-34.

⁵² Nazwa osobowa *Ostojczyk* mogła również spełniać funkcję nazwy heraldycznej.

⁵³ Brückner A., dz. cyt., s., 401.

⁵⁴ Nazwa osobowa *Toporczyk* mogła również spełniać funkcję nazwy heraldycznej.

⁵⁵ Jak wyżej.

b) postać historyczna:

- *Piotr Szafraniec* [wojewoda sandomierski i krakowski] („Krzyżacy”, 521) – od *szafran*⁵⁶ ‘najdroższa i najszlachetniejsza przyprawa świata; rudy kolor włosów’ (rzeczownik r. męski + -‘ec).

Nazwiska odimienne

Niewielu bohaterów „Krzyżaków” nosi nazwiska odimienne – przeważa tu liczba nazwisk kobiecych. W utworze wymieniony został tylko jeden szlachcic, którego nazwisko zostało dwójako zapisane, raz w postaci analitycznego nazwiska odmiejscowego, a raz – nazwiska odimiennego. Przykład nazwiska odimiennego, które realizuje wzór: imię z przyrostkiem -ko + forma odimienna:

- postać fikcyjna: *Jaśko Naszan* („Krzyżacy”, 11) – drugie określenie może być hipokorystykiem imienia *Nasław*⁵⁷. Ten przykład doskonale obrazuje zjawisko, które, według badaczy, miało miejsce do końca XV wieku, mianowicie sposób identyfikacji, gdzie drugi antroponim występował w funkcji nazwiska. Obok imienia chrześcijańskiego stoi forma hipokorystyczna innego imienia chrześcijańskiego⁵⁸.

Przykłady kobiecych nazwisk odimiennych, które realizują wzór: imię (pełne lub jego hipokorystyki) + nazwisko odimienne z właściwym sufiksem:

- a) postaci fikcyjne: *Jagienka Zychówna* (ze *Zgorzelic*) („Krzyżacy”, 449) – nazwisko odimienne zostało utworzone od imienia jej ojca (*Zycha*), do którego dodano sufiks -ówna, stąd wiadomo, że była jego córką, a nie żoną;
- b) postaci historyczne: *Aleksandra Ziemowitowa* („Krzyżacy”, 45) – sufiks -owa występujący w jej nazwisku wskazuje, że była żoną *Ziemowita*; *Aleksandra Olgierdówna* („Krzyżacy”, 45) – sufiks -ówna włączony w jej nazwisku pokazuje, iż była córką *Olgierda* (księcia litewskiego). Wyjątek stanowią tutaj dwie bohaterki utworu, które zostały określone tylko za pomocą nazwiska odimiennego, są to *Kiejstutówna* („Krzyżacy”, 12) sufiks -ówna dowodzi, że była ona córką *Kiejstuta*⁵⁹ oraz *księżna Witoldowa*⁶⁰ („Krzyżacy”, 9) – sufiks dodany do jej nazwiska oznacza, że była żoną księcia *Witolda*.

⁵⁶ Tamże, s. 538.

⁵⁷ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, T. IV, Taszycki W. (red.), Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974-1976, s. 19.

⁵⁸ Kaleta Z., dz. cyt., s. 263.

⁵⁹ *Kiejstut* był księciem trockim oraz wielkim księciem litewskim, w ostatnich latach życia Władysław Jagiełło więził go w Krewie, gdzie zmarł.

⁶⁰ W ten sposób w „Krzyżakach” została określona *Anna Światosławowna*, będąca księżniczką smoleńską.

Nazwiska odetniczne

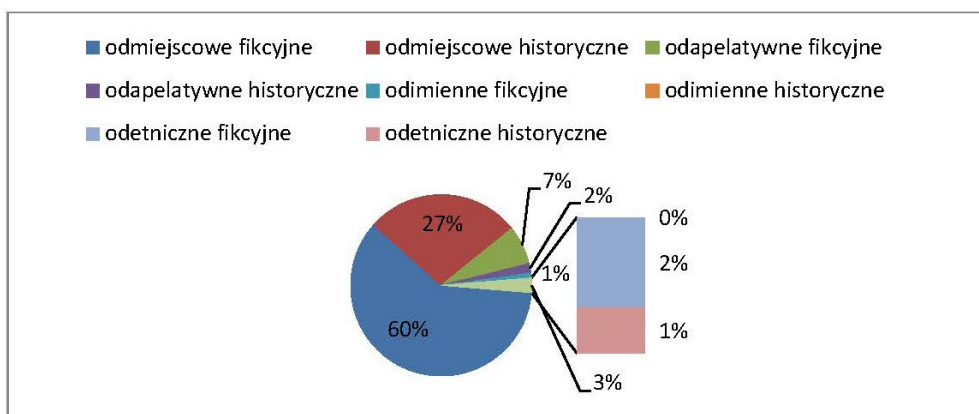
Nazwiska odetniczne zostały utworzone od nazw plemion, osób, zamieszkujących ten sam region oraz narodów – nadawały je sobie wzajemnie zbiorowości etniczne, a także ich sąsiedzi.

W „Krzyżakach” tylko dwaj bohaterowie fikcyjni oraz jeden historyczny noszą nazwisko odetniczne, są to:

- *Daniłko Rusin* (giermek) („Krzyżacy”, 532) – nazwisko to powstało od *Rusi*⁶¹ poprzez dodanie do niego sufiksu *-in* i stanowi zarazem najdawniejsze nazwisko tego typu, wymienione w *Bulli gnieźnieńskiej*;
- *Pilik Mazur* (rycerz) („Krzyżacy”, 104) – nazwisko w bezsufiksальной formie od *Mazur*⁶²;
- *Janusz Mazowiecki* (książę, mąż *Kiejstutowny*) („Krzyżacy”, 12) – nazwisko pochodzi od *Mazowsza*, do którego dołączono sufiks *-cki*.

Niżej przedstawione wykresy ukazują, jakie nazwiska szlacheckie dominowały w „Krzyżakach” – zarówno u kobiet, mężczyzn, postaci fikcyjnych, jak i historycznych (również tych obcego pochodzenia).

Wykres 3. Szlacheckie nazwiska męskie

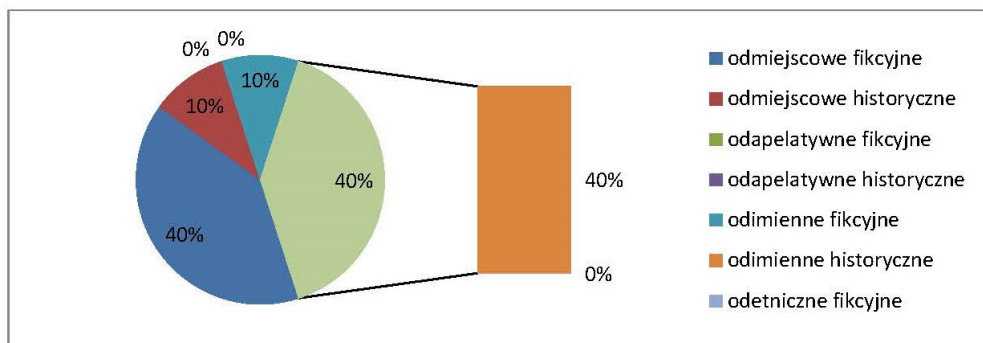
Źródło: opracowanie własne

Na podstawie powyższego wykresu można stwierdzić, że wśród mężczyzn dominują nazwiska odmiejscowe – w utworze pojawia się ich aż 103, kolejne są nazwiska odapelatywne (10), następne – odetniczne (3), zaś na końcu odimienne (1).

⁶¹ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, T. IV, dz. cyt., s. 518.

⁶² *Słownik staropolskich nazw osobowych*, T. III, Taszycki W. (red.), Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971-1973, s. 431.

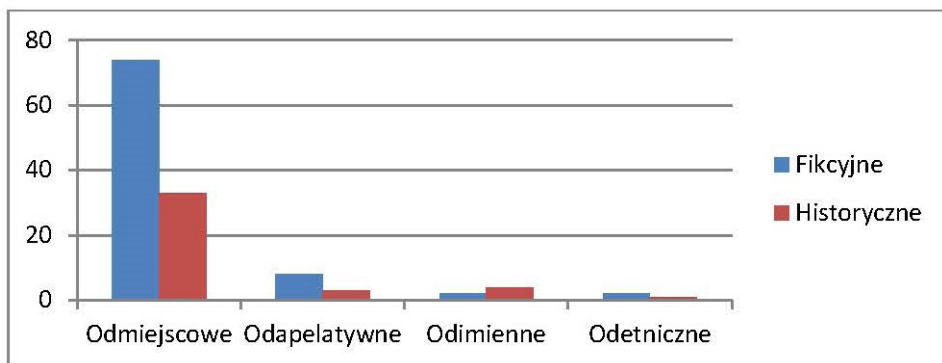
Wykres 4. Szlacheckie nazwiska kobiece

Źródło: opracowanie własne

Z powyższego wykresu widać, że żaden typ nazwisk nie był dominujący, inaczej niż w przypadku mężczyzn. Sienkiewicz w odniesieniu do kobiet nie wykorzystał wszystkich typów nazwisk; brakuje przykładów odetnicznych oraz odapelatywnych, natomiast pojawia się pięć nazwisk odmiejscowych i cztery odimienne.

Wykres 5. Typy nazwisk występujące w „Krzyżakach”

Źródło: opracowanie własne

Wśród wszystkich nazwisk szlacheckich, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, dominuje typ nazwisk odmiejscowych, kolejne są nazwiska odapelatywne, następne – odimienne, zaś ostatnie – odetniczne.

Artykuł przynosi nie tylko podstawowe informacje z zakresu onomastyki literackiej, ale przede wszystkim przedstawia nazwiska polskie pojawiające się w analizowanym utworze Sienkiewicza. Ukazuje, jak dokonywano tworzenia, a później modyfikacji takich nazw osobowych, wskazując, który typ nazwisk dominował wśród szlachty w XV wieku. Ponadto, dzięki temu możliwe stało się prześledzenie doboru nazw osobowych przez autora oraz wskazanie, jakimi źródłami mógł się posilkować, kreując swoich bohaterów, dostosowując ich nazwania odpowiednio do danej epoki

i do konkretnej grupy społecznej (w tym przypadku średniowiecznej szlachty).

Podsumowując, Henryk Sienkiewicz, tworząc bohaterów swojej powieści, starał się jak najdokładniej odwzorować sposób tworzenia nazw osobowych, charakterystyczny dla danej grupy społecznej. Na podstawie wcześniej przytoczonych informacji można stwierdzić, iż autorowi udało się odtworzyć w *Krzyżakach* nie tylko czas akcji, obyczaje i zwyczaje, obowiązujące w tamtych czasach oraz prawdopodobne miejsca, ale przede wszystkim nazewnictwo – najistotniejsze dla onomastyki literackiej.

BIBLIOGRAFIA

- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2005, s. 741.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1989, s. 378.
- Bubak J., *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1986, s. 7-8.
- Cieślukowa A., *Teorie onomastyczne* [W:] Rzetelska-Feleszko E., Cieślukowa A. (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. T. 1, Kraków, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002, s. 28.
- Dąbrowska A., *Kreacje Kozaków i Tatarów w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza* [W:] Pająkowska-Kensik M., Paluszak-Bronka A., Kołatka K. (red.), *Język, wielokulturowość, tożsamość*, Bydgoszcz, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 2013, s. 88-89.
- Długosz-Kurczabowa K., *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe, 2008, s. 412.
- Dubisz S., *Język-historia-kultura (wykłady, studia, analizy)*, Warszawa, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2002.
- Grzenia J., *Nazwiska córek* [online] 2002-02-14, <http://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/nazwiska-corek;782.html> [dostęp 7.03.2020].
- Kaleta Z., *Historia nazwisk polskich*, Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2007, s. 342-343.
- Kosyl C., *Nazwy własne w literaturze pięknej* [W:] Rzetelska-Feleszko E. (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 1997, s. 363-368.
- Kurzowa Z., *Uwagi o nazwach bohaterów „Trylogii” Sienkiewicza* [W:] Taszycki W. (red.), *Symbolae philologicae in honorem*, Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum, 1968, s. 182-192.
- Krzyżanowski J., *Henryk Sienkiewicz: kalendarz życia i twórczości*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956, s. 104.
- Kuczyński S., *Rzeczywistość historyczna w „Krzyżakach” Henryka Sienkiewicza*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967, s. 32-34.
- Małowist M., *Tamerlan i jego czasy*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985, s. 33-34.
- Popularny słownik języka polskiego PWN*, Sobol E. (red.), Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe, 2001, s. 297.
- Rospond S., *Mówią nazwy*, Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1976.
- Rymut K., *Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewniczych* [W:] Bioliłk M. (red.), *Onomastyka literacka*, Olsztyn, Wydawnictwo Naukowe. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1993, s. 15-16.

- Rymut K., *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 2003, s. 82-83.
- Rzetelska-Feleszko E., *Perspektywy badawcze onomastyki literackiej* [W:] Biulik M. (red.), *Onomastyka literacka*, Olsztyn, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1993, s. 404.
- Sarnowska-Giefling I., *Onomastyka literacka dziś – przełomy czy kontynuacje* [W:] Cieślukowa A., Czopek-Kopciuch B., Skowronek K. (red.), *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, Kraków, Wydawnictwo PANDIT, 2007, s. 359.
- Sienkiewicz H., *Krzyżacy (wydanie z opracowaniem)*, Kraków, Wydawnictwo Greg, 2009.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. VII, Chlebowski B., Warszawa, Nowy Świat, 1886, s. 391.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. XI, Chlebowski B., Warszawa, Nowy Świat, 1890, s. 845.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, T. III, Taszycki W. (red.), Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971-1973, s. 431.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, T. IV, Taszycki W. (red.), Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974-1976, s. 19.
- Taszycki W., *Polskie nazwy własne*, Kraków, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, 1924.
- Wdowiszewski Z., *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Kraków, Wydawnictwo AVALON, 2005, s. 66-67.

**The nobility terminology in *The Knights of the Cross*
by Henryk Sienkiewicz in the background of Polish system
of anthroponymy of the bygone periods**

Summary: The article presents the procedure of altering Polish last names as it is pictured in examples of anthroponyms taken from the historical novel *The Knights of the Cross* written by Henryk Sienkiewicz. Characteristics of onomastics, as the one of many fields of the linguistic studies and the literary onomastics, which is a part of it, preludes the analysis performed in this paper. The emphasis has been put on one of the areas of this study – anthroponymy. According to this discipline, it was possible to investigate Polish surnames and depict the history of their advancement and modifications throughout centuries, basing on the mentioned novel. Author used the literary realism in the historical novel – genre recognizable for positivism and genuinely showed the process of transformations and modifications in Polish names, which was held within social groups like nobility, the middle class, peasantry and clergy. This thesis shows how did the author assort each personal name and directs to sources, that could have inspired him to create his characters and name them accordingly to the proper period and particular social group.

Keywords: onomastics, anthroponymy, H. Sienkiewicz novel *The Knights of the Cross*, names, historical novel